

SUBSTITUCIJOS REIŠKINIAI

Kazimieras Juozas A M B R A S A S

Visose lietuvių kalbos sistemos dalyse pastebima taupymo tendencija. Ši taupymo tendencija gali būti objektyvi, t. y. plaukianti iš pačios kalbos vidinių raidos dėsnų, prigimties, kaip natūralus jos vystymosi procesas, ir subjektyvi, dirbtinė, atsirandanti dėl tam tikrų rašančiojo tikslų, norų ir polinkių. Nemaža yra tiek pirmosios, tiek ir antrosios rūšies taupymo atvejų. Štai, sakysime, fonetikoje yra nemaža tokių terminų, kurie rodo įvairias balsių modifikacijas: kontraktacija, elizija, sinkopė, hapologija, apokopė ir kt.¹ Tai vis fonetiniai reiškiniai, kai balsiai, garsų samplaikos ar net ištiesi skiemens sutraukiami, nukrinta ar praleidžiami. Toks „jėgų tausojimo dėsnis“² veikia ir kituose šios kalbos lygiuose. Jau beveik norma tapo sakytinėje lietuvių kalboje sutrumpėjusios kai kurių linksnių, pavyzdžiui, daugiskaitos naudininko formos: *keturiom kojom*, vienaskaitos ir daugiskaitos įnagininko: *su kerđžium, stalčium, keturiom kojom*, vietininko: *aukštam medy, visuos kraštuos* ir t.t.³ Paprastėja ir visa kaitybės sistema, sakysime, kai kurie vietininkai jau reliktnis lietuvių kalbos reiškinys⁴.

Gana plačiai lietuvių kalboje yra paplitęs vienas iš produktyviausių taupymo būdų – žodžių daryba. Įvairios santrumpos, samplaikos, sudurtiniai sutrauktiniai žodžiai dažnai vartojami tiek rašytinėje, tiek ir sakytinėje kalboje.

Sutapdinimas taip pat būdingas lietuvių kalbos bruožas, pavyzdžiui:

Jis nebejautė nei šalčio, nei tingulio, nei metų naštos. Niekas jo nebeerzino, nebekėlė pykčio.
MRn, 224. → *Jis nebejautė nei šalčio, jis nebejautė nei tingulio, jis nebejautė nei metų naštos. Niekas jo nebeerzino, niekas nebekėlė jo pykčio.*

Išvardintieji lietuvių kalbos taupymo būdai – daugmaž objektyvaus kalbos vystymosi atspindys. Kokia nors sutrumpėjusi forma ar, sakysime, išlikęs esamasis vidaus vietininkas išstumia visus kitus vietininkus, kurie retai arba ir visiškai jau nebevartojami. Kas kita yra su subjektyvaus pobūdžio ekonomijos būdais.

Pavyzdžiui, daug galimybių lietuvių kalbą glaudinti teikia jos sintaksinė sandara. Įvairios dalyvinės, pusdalyvinės ir padalyvinės konstrukcijos pakeičia šalutinius sakinius, savo sandara kur kas sudėtingesnius ir ilgesnius, negu minėtosios konstrukcijos⁵.

Gana dažnas lietuvių kalbos žodžių taupymo būdas – įvairios elipsės: sakiniai su išleistu pasikartojančiu tariniu, praleista jungtimi, veiksmu, papildiniu ir nemaža kitų atvejų⁶.

¹ Žr. apie tai plačiau: Lietuvių kalbos gramatika, I, V., 1965, p. 94–98 (toliau – LKG).

² A. Мартине, Принцип экономии в фонетических изменениях, М., 1969, p. 126.

³ J. Pikčilingis, Lietuvių kalbos stilistika, I, V., 1971, p. 120.

⁴ Žr. plačiau: LKG, p. 181.

⁵ K. Župerka, Šalutinių sakinių ir dalyvių, pusdalyvių bei padalyvių konstrukcijų sinonimika dabartinėje lietuvių kalboje (Disert.), V., 1969.

⁶ Žr. plačiau: J. Pikčilingis, min. veik., p. 141–148.

Nutylėjimas, kai stilistinę paskirtį turintis sakinytis nutraukiamas ir paliekama pačiam skaitytoju suvokti, kas nepasakoma⁷, taip pat laikytinas vienu iš kalbos ekonomijos būdų, pavyzdžiui: *Kitą rytą Domas Kemtys vėl nuėjo į pajūrį.*

Jis gerai išžiūrės ir įsitikins. O, gal būt, jas net kaip nors užkalbins. Artimiau su jomis susipažins ir nejuožioms pasiteiraus, iš kur atvyko, kur mokosi, ką studijuoja?.. MRn, 223.

Minėtieji subjektyvaus pobūdžio ekonomijos būdai vartojami lygiagrečiai su pilnosiomis sintaksinėmis konstrukcijomis. Pavyzdžiui, elipsė jokiu būdu neišstumia iš vartosenos tarinio jungties ar kokio nors asmeninio įvardžio.

Visų lietuvių kalbos ekonomijos būdų neįstengiama nagrinėti. Čia apsisistojama tiksliai prie leksinių substitucijos priemonių, kurių galima aptikti bet kokio žanro tekste, pavyzdžiui; grožinės, mokslo literatūros ar publicistikos puslapiuose:

...pamačiau moterį ir vyrą... Jiedu kūreno ugnį. Kodėl jie šildosi?.. Moteris traukė iš užančio mažyčius keturkampius popieriaus lapus ir davė vyriškiui. O tasai juos mėtė į ugnį. Ką jie daro? Juk tai laiškai. Ir kiek jų daug! MRn, 312.

...kalbos dalys nėra kokios nekintamos kategorijos, jose vyksta nuolatinis judėjimas. Be to, jos viena kitą veikia. Toji sąveika daugiausia pasireiškia tuo, kad iš vienos kalbos dalies žodžių kamienų ar gramatinių formų padaromi nauji žodžiai... LKG, 39.

Didi paslaptis ir grožis – žmogus, kurį rašytojas poetiškai vadina „Tėvynės siela“. Kokia jo diena, kokio jo darbo ir kūrybos pradžia? Ar visada jis tampa toks, kokiu ragina būti šviejoji žmogaus prigimtis? T., 4.

Leksiniai vienetai *jiedu, jie, tasai, juos, tai laiškai, jų, jose, be to, jos, tuo, kuri, jo, jis, toks, kokiu – substitutai.*

Lietuvių kalbos substitutų charakteristika

Lietuvių kalbos leksiniai substitutai esti įvairios kalbos dalys. Kone kiekvienoje kalbos dalyje yra tam tikra žodžių grupė, galinti atlikti reikšminių kalbos dalių pavaduojamąsias funkcijas, t. y. gali būti tų reikšminių kalbos dalių pakaitalais – substitutais. Tokie leksiniai vienetai, būdami visoje lietuvių kalbos sistemoje, kiekvieną kartą griežtai neatribojami, neišskiriami iš kurios nors kalbos dalies rėmų, kur jie atlieka tam tikras morfologines, leksines, sintaksines ar semantines funkcijas, o tiksliai nagrinėjami loginiu-komunikatyviniu požiūriu, būtent: koks substitucijos vieneto santykis su denotatu ir antecedentu, kaip vienas ar kitas leksinis vienetas atlieka substitucijos priemonių funkcijas. Substitutai iš kitų kalbos dalių išsiskiria tuo, kad, atlikdami įprastines kalbos dalies funkcijas, jie kartu dar pajėgia susaistyti visą tekstą įvairiais ryšiais, santykiais, be kurių net ir mažiausia jo atkarpa dažnai galėtų būti neaiški, nesuprantama.

Diduma lietuvių kalbos substitutų paprastai nereikalauja kokios nors išskirtinės ar nustatytos vietos sakinyje. Jie, kaip daugelis kitų reikšminių ar tarnybinių žodžių,

⁷ A. Laigonaitė, J. Pikčilingis, A. Šoblinskas, Z. Zinkevičius, K. Župerka, Lietuvių kalbos vadovėlis IX–XI klasei, K., 1971 (toliau – LKV).

atlikdami logines-komunikatyvines kalbos funkcijas, gali būti sakinio emfazės elementais arba gali būti nieką nepabrėžiantys, stilistiniu požiūriu neutralūs, sakysime:

Pakelėj, ant krantelio, išdygo pirmas sukilėlių kapas. Tai įvyko kovo 27 dieną. M.-PS, 604.

Sugrįžę prie aikštės, jiedu sustojo ir padavė vienas kitam rankas. Sierauskas atrodė liūdnas. Karti šypsena iškreipė jo lūpas. Ir tai nesiderino su jo ką tik neseniai pasakytais žodžiais. M.-PS, 633.

Pirmą kartą tėvas įėjo į tą „bakūžę samanotą“... Čiagi pamatė gražiai paklotą lovą nesuniurkyta antklode, gražių knygų spintą stiklinėmis durelėmis, komodelę, gražų stalą ir šešias lenktines kėdes. Ant komodos gulėjo smuikas ir švilpa, uždaryti skrynute; sienose trys Lietuvos kunigaikščių paveiksai ir kaip Gediminui Kijevo miesto vyrai raktus atiduoda.

– *Iš kurgi visa tai?* – paklausė nustebęs. Vž, 352.

Ir dabar ant stalo stovėjo gėrimų buteliai – Survilai suspausta širdimi vaišino nekviestuosius svečius popiečio kava, vildamiesi, bene palenks juos būti nuolaidesniais Viktorui. M.-PS, 559.

Daugiausia pabrėžiami tie žodžiai, kurie yra sakinio pradžioje arba pabaigoje, sakysime, pirmajame pavyzdyje *tai*, trečiajame *čiagi, visa tai*. Pabrėžtumas, arba emfazė, gali būti dar labiau padidintas kitais įvairiais būdais, pavyzdžiui, prieš substitutą dar gali pasitaikyti sustiprinamieji leksiniai vienetai: antrojoje atkarpoje – *ai*. Visiškai nepabrėžti yra substitutai antrajame pavyzdyje *jo, su jo*, ketvirtajame – *uos*, atsidūrę sakinio vidury. Jei tik substitutas sakinyje nėra kokio nors priklausomo junginio narys, t. y. nesaistomas subordinacijos santykio⁸, dažniausiai jis gali atsidurti įvairiose sakinio vietose, pavyzdžiui: → *Kovo 27 dieną tai įvyko!* [*Įvyko tai kovo 27 dieną. Jiedu sustojo ir padavė vienas kitam rankas, sugrįžę prie aikštės*] [*Sustojo jiedu ir padavė vienas kitam rankas... Su jo ką tik neseniai pasakytais žodžiais tai nesiderino*] [*Nesiderino tai su ką tik jo pasakytais žodžiais..* – *Visa tai iš kurgi?..*

Taigi lietuvių kalbos substituto vartoseną nulemia ne kokia nors gramatinė konstrukcija, kuri nuolatos pasikartoja ir būtinai pareikalauja būtent tokio, o ne citokio leksinės substitucijos vieneto⁹, bet tik dėl tam tikros situacijos atsiradęs kontekstas. Tuo būdu leksinės lietuvių kalbos substitucijos priemonės galima paradinti **situaciniais substitutais**¹⁰. Tačiau situatyviškumas dar neapima visos substituto sąvokos.

⁸ Plg. terminus: V. Žulys, Vadinamųjų nekaitomųjų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje istemoje, „Baltistica“, V(2), 1969, p. 167–177.

⁹ Plg. K. Ambrasas, Kai kurie lietuvių kalbos substitucijos klausimai (gretinama su anglų kalba vertimo aspektu) (Disert.), V., 1972.

¹⁰ Э. Сепир, Язык, М. – Л., 1934, p. 101.

Kaip teigia Sepiras, flektyvinė kalba gali būti ir analitinė, ir sintetinė, ir polisintetinė¹⁰. Tačiau kiekvienoje kalboje vieni iš šių paminėtųjų elementų yra vyraujantys, kiti – nesudarą kokių nors sistemų, o tiktai pasitaiką retai kaip reliktiniai reiškiniai. Lietuvių kalboje vyraujantys elementai yra flektyviniai. Todėl tokio pobūdžio kalboje sintaksinis konteksto vaidmuo nėra toks reikšmingas, kaip analitiniais elementais pasižyminčioje, sakysime, vokiečių, prancūzų ar anglų kalboje. Jarceva yra nurodžiusi: „Analitinio pobūdžio kalboje sintaksinio konteksto vaidmuo yra labai didelis, o žodis be junginio – ne toks reikšmingas. Todėl analitinės kalbos žodžių junginys kur kas labiau susijęs, negu flektyvinės kalbos žodžių junginys, nes analitinės kalbos žodžių junginyje kiekvienas žodis tarsi „remiasi“ savo kaimynais. Iš kitos pusės... žodžių junginys turi būti neišvengiamai struktūriniu atžvilgiu užbaigtas, nes atskiri jo nariai vienas kitą papildo, paaiškina“¹¹. Kadangi lietuvių kalboje tokios struktūrinės „atramos“ žodžiai kontekste dažnai nereikalingi, tad formaliųjų leksinių vienetų substitucijos priemonių sistemoje nepastebėta. **Visi lietuvių kalbos leksiniai substitutai yra reikšminiai**, pavyzdžiui:

Laukai pasibaigė, prasidėjo alksnynas. Šitai aš supratau tamsoje iš vėjo stūgavimų nuogų stagarų viršūnėse... BPv, 172.→Laukai pasibaigė, prasidėjo alksnynas. Kad laukai pasibaigė ir prasidėjo alksnynas, aš supratau iš vėjo stūgavimų nuogų stagarų viršūnėse

Kaip ir šiame tekste, taip ir kiekvienu kitu atveju, pakeičiant bet kokį lietuvių kalbos substitutą antecedentu, turi būti atstatytas prasmingas žodis, prasmingų žodžių junginys arba kokia nors didesnė teksto atkarpa, kurios neretai atstatyti neįmanoma. Būdingas lietuvių kalbos substitutų bruožas – jie visados denotatą (Dn) turi tiktai ekstralingvistinėje sferoje. Lingvistinėje sferoje lietuvių kalbos substitutai denotato negali turėti. Tuo būdu reikšminių lietuvių kalbos substitutų (S) schema visados privalo turėti tris taškus grandinėje, iš kurios tik antecedentas (An) dėl tam tikrų priežasčių kartais gali būti praleistas:

$$D_n - A_n - S \text{ arba } D_n - S - A_n.$$

Anaforiški ir anticipatoriški substitutai

Substitutai antecedento atžvilgiu gali būti skirstomi į tokius, kurie pasitaiko po antecedento ir nusako jau anksčiau minėtąją informaciją – paprastai būna temos dalimi, t. y. $D_n - A_n - S$, ir į tokius, kurie esti prieš savąjį antecedentą ir savo informaciją skaitytojui atskleidžia tiktai vėliau kitais prasminiais žodžiais ir

¹¹ В. Н. Ярцева, Слова-заместители в современном английском языке, „Уч. зап. ЛГУ, 14, Серия филологических наук“, № 97, 1949, p. 190–191.

sakinyje dažniausiai būna tarsi užšifruotos remos dalimi, t. y. D_n – S – A_n. Pirmosios rūšies substitutai vadinami *anaforiškais*, antrosios – *anticipatoriškais*¹², pavyzdžiui:

*Teresė nieko neatsako, laukia, kad berniukas greičiau išeitų, tačiau tas, pasi-
graibydamas apie duris, varo kaip senis kaimo naujienas.* BAŽ, 305.

Šią naktį ir vėl jis krito į bedugnę, bet ir vėl sustojo pusiaukelėje.

*Keistas tai jausmas. Vos tik pradeda merktis akys, vos tik paliauja kampe
krebždėti pelė, alsiai zyti patamsyje uodas, jį kažkas trūktelia už kojų. Ne, už
širdies. Viską jis tada jaučia, girdi, net mato, o pajudėti negali. Tarsi pakimba ore.
Arba, bet tai būna daug rečiau, iš kažkur atslenka didelės beformis veidas. Vis ar-
čiau ir arčiau. Prisikiša: nosis beveik liečia nosį. Netgi akių blakstienas jaučia.
Jis lošiasi atgal. Vis atgal ir atgal. Surinka ir krinta... Krinta, krinta...*

*Paskui širdis pradeda vėl plakti. Iš lėto, staigiais ir skaudžiais gūšiais grįžta
į kojas kraujas.*

*Jis atsisėda lovoje, susitraukia, padeda ant kelių smakrą ir ilgai žiūri tamson.
Žiūri tol, kol vėl išgirsta pelės krebždėjimą, uodo zyzimą.*

Jis nebegula.

Jisai stebi tamsą.

...Povilas Duoba niekam nesiskundė. MRn, 175.

Kaip matyti iš antrosios atkarpos, anticipatoriškai pavartotų substitutų anteceden-
tas dėl stilistinių priežasčių, ypač kūrinių pradžioje, kartais gali būti nukeltas
gana toli¹³.

Kai kurie tarybiniai mokslininkai, sakysime, V. Kobkovas anglų kalbos antici-
patoriškų substitutų nelaiko pasikartojančių prasminių komponentų raiškos priemo-
nėmis ir į savo klasifikaciją šių leksinių vienetų neįtraukia¹⁴. Šio darbo autorius
kai kuriuos anticipatoriškus substitutus vis dėlto linkęs laikyti lietuvių kalbos pa-
sikartojančių prasminių komponentų pakaitalais. Šitai elgiamasi štai dėl kokių

¹² Plg. L. Bloomfield, *Language*, (New York), 1933, p. 247–248; O. Jespersen, *A Modern English Grammar on Historical Principles*, VII, London–Copenhagen, p. 144–147; E. Krui-
singa, P. A. Erades, *An English Grammar*, I (I), Noordhoff N. V. – Groningen, 1950, p.
450–455; R. W. Zandvoort, *A Handbook of English Grammar*, Bristol, 1963, p. 130–131;
B. H. Жигадло, И. П. Иванова, Л. Л. Иофик, *Современный английский язык*, М.,
1956, p. 49; K. Ambrasas, *Kai kurios semantinės ir morfologinės anglų ir lietuvių kalbų asmeni-
nių įvardžių savybės*, „Kalbotyra“, XXI (1970), p. 216–218.

¹³ Plg. LKV, p. 130.

¹⁴ В. П. Кобков, *Способы выражения повторяющихся компонентов в структуре предложения в современном английском языке (в сопоставлении с русским)*, канд. диссерт., Новосибирск, 1964, p. 77.

priežasčių. Anticipatoriškas substitutas, pavartotas prieš antecedentą, vis viena kontekste suvokiamas nors ir vėliau, bet taip pat, kaip ir antecedentas, pavyzdžiui:

Po vakarienės motina liepė pasivaikščioti, jiedu ir išėjo. Iš pradžių buvo nuobodus kiemas ir didelis medis, kurio viršūnėje kiekvieną vakarą tupėdavo liūdnas paukštis. Liūdnasis nemokėjo giedoti ir niekada nenusileisdavo ant baltai taškuoto žvyro ieškoti grūdų ar trupinėlių... Jiedu jau buvo už miestelio... Andriukas laikėsi tėvui už rankos... P, 74–75. → Po vakarienės motina liepė pasivaikščioti, tėvas su Andriuku ir išėjo... Tėvas su Andriuku jau buvo už miestelio... Andriukas laikėsi tėvui už rankos...

Negana to, kad anticipatoriškas substitutas kontekste suprantamas taip, kaip antecedentas, bet jis vis viena atlieka pavaduojamąją funkciją: juk šitai aiškiai rodo transformas. Jei transformas ir būtų pakeistas, sakysime, → *Po vakarienės motina liepė pasivaikščioti, tėvas su Andriuku ir išėjo... Jiedu jau buvo už miestelio...* – substitucijos esmė nepasikeičia: pastarojo transformo substitutas taip pat, kaip ir anksčiau pateiktasis pavyzdys, rodo tą patį pavadavimo santykį. Taigi schemose $D_n-S-S-A_n$, $D_n-A_n-S-A_n$ arba $D_n-S-A_n-A_n$ substitucija neišvengiamai pasikartoja tokiu pačiu kokybiniu laipsniu.

Lyginant anaforiškus ir anticipatoriškus substitutus, prioritetą reikia pripažinti pirmiesiems. Mat, patyrinėjus lietuvių kalbą, pastebėta, kad kur kas dažnesni yra anaforiškų substitutų vartojimo atvejai, negu anticipatoriškų. Šitai pripažįsta ir mūsų stilistai: „Įprasta tokia tvarka: pirma daiktavardis, o po jo įvardis, kuris signalizuoja skaitančiajam ar klausančiajam, kokį daiktavardį šis privalo galvoje turėti, norėdamas suprasti mintį. Retais atvejais nukrypstama nuo šios kalbos logikos reikalavimo, ir pirmas pavartojamas įvardis, o tik po jo daiktavardis“¹⁵. Taigi be įprastinės, loginių-komunikatyvinių kalbos reikalavimų padiktuotos trinarės denotato, antecedento ir substituto sekos D_n-A_n-S dar gali pasitaikyti ir kitoks šių komponentų santykio variantas: D_n-S-A_n , kai substitutai vartojami anticipatoriškai. Tokie inversiniai šios trinarės dėmenų vartojimo atvejai gali būti ne vien tik su įvardžiais ir daiktavardžiais, nes substitutų funkcijas lietuvių kalboje gali atlikti ne tiktai įvardžiai, bet ir kitos kalbos dalys.

Jeigu iš viso anticipatoriškų substitutų negalima būtų laikyti pasikartojančių prasminių komponentų pakaitalais, tuomet substitucijos sąvoka būtų labai susiaurinta ir substitucijos priemonių klasifikacija neturėtų aiškių skirstymo kriterijų, pavyzdžiui:

Žmogiškoji ir poetinė Jono Meko biografija prasidėjo čia, Lietuvoje, kur jis gimė 1922 m., kur augo ir mokėsi ir iš kur per karą pasitraukė į JAV. MP, 5.→

¹⁵ LKV, p. 128.

Žmogiškoji ir poetinė Jono Meko biografija prasidėjo Lietuvoje. Lietuvoje jis gimė 1922 m., Lietuvoje augo ir mokėsi ir iš Lietuvos per karą pasitraukė į JAV.

Transformas rodo, kad tiek anticipatoriškas substitutas *čia*, tiek ir anaforiškas *kur*, nepaisant abiejų substitutų vietos antecedento atžvilgiu, atlieka tas pačias substitucijos funkcijas. Todėl nėra pakankamo pagrindo *čia* substitutu nelaikyti.

Anticipatoriškus substitutus¹⁶ į bendrą substitucijos priemonių sistemą, atrodo, yra linkęs įtraukti ir V. Žulys: „Pakeičiami žodžiai tam tikrais atvejais gali būti pasakyti vėliau, negu atitinkami įvardžiai, arba iš viso nutylėti, bet tai nepašalina substitucijos santykio. Toks vartojimas dažnai būna stilistiškai sąlygotas ir be šio santykio būtų iš viso neįmanomas“¹⁶. Šis teiginys ne tik patvirtina nuomonę, kad anticipatoriški substitutai laikytini lygiateisiais substitucijos priemonių nariais, bet įdomus ir kitu atžvilgiu. Jis paremia šio darbo autoriaus nuomonę, kad viena iš substitucijos sąlygų – trinarė schema $D_n - A_n - S$ – ne visada būtina išlaikyti: susidarius tam tikroms konteksto sąlygoms, vieno jos komponentų, būtent, antecedento gali nebūti, pavyzdžiui:

Vakare, vos tik Teresė dingo už kiemo vartų, Andrius užsimetė šautuvą ant peties ir iš paskos. Nusekė ligi alksnyno, įlindo tankmėn. Stoviniavo, lūkuriavo, nenuleisdamas akių nuo gryčiutės. Siautėjo šaltas vėjas, nuo pagelos grubo rankos, o jis laukė ir brandino širdy baisų kerštą tam... kažkam... Ne, jis negali neateiti. Jis pasirodys kurį vakarą, ir tada Andrius... Sudrebėjo rankos, kietai spausdamos šautuvą, karštos seilės nudrožė gerklę. BAŽ, 281.

Gyvenime egzistavo ar galėjo egzistuoti tas žmogus (Šarvas), kuriam Andrius troško atkeršyti. Vadinasi, pirmasis trinarės schemos dėmuo-denotatas – atitinka. Tačiau keturi substitutai *tam, kažkam, jis ir jis* savojo antecedento neturi. Gal šis dėmuo yra tolimesniame kontekste, bet galėtų būti visiškai nepaminėtas šioje atkarpoje ir net visame kūrinyje, iš kurio paimta pateiktoji citata. Tokiu būdu substitucijos schema liktų dvinarė: $D_n - S_{1-4}$. Čia pavartotas ne pats antecedentas, o tik-tai jo lingvistiniai ženklai – substitutai, kurių funkcijas atlieka įvardžiai. Tokiais atvejais antecedento pavartojimas ar nepavartojimas priklauso nuo subjektyvių grožinės literatūros kūrinio autoriaus norų.

Dvinarė substitucijos schema gali būti ne vien tik tada, kai substitutų funkcijas atlieka įvardžiai, bet ir kitos kalbos dalys, pavyzdžiui, laiko, vietos ir kiti prieviksmai:

Sėdi ir rašai: įvyko tai ir tai tenai, tada. Tas gimė, o tas mirė, šitas vedė. O kada buvai avelių piemenušėlė, jau dabar būsi mano jauna mergelė. LKV, 156.

¹⁶ V. Žulys, Vadinamųjų nekaitomų įvardžių vieta lietuvių kalbos gramatinėje sistemoje, „Baltistica“, V (2), 1969, p. 175, 40 išn.

Daiktus parodančių kai kurių įvardžių anaforiškumas yra pabrėžiamas „Lietuvių kalbos gramatikoje“: Įvardžiai *tąs, šis, šitas* vartojami, nurodant tai, kas anksčiau buvo kalbėta, t. y. pakartojant žinomą daiktą be pabrėžto išskyrimo. Tai vadinamoji anaforinė parodomųjų įvardžių vartosena. Minėtieji įvardžiai šiuo atveju sakinyje vartojami kaip daiktavardžiai¹⁷. Apie minėtų įvardžių anaforiškumą rašo ir A. Valeckienė¹⁸.

Sutrupinimai

- BPv – Juozas Baltušis, *Parduotos vasaros*, I, *Novelių romanai*, V., 1958.
 BAŽ – Vytautas Bubnys, *Alkana žemė*, V., 1971.
 BtJj – J. Butėnas, *Jaunatvės įsibėgėjimas*, – „Jaunimo gretos“, 1969, Nr. 10.
 CvKi – Petras Cvirka, *Kasdienės istorijos*, V., 1969.
 MRn – Jonas Mikelinskas, *Rugpjūčio naktį*, V., 1971.
 MP – J. Mekas, *Poezija*, V., 1971.
 M.-PS – V. Mykolaitis-Putinas, *Sukilėliai, Kovų dėl žemės vaizdai 1861 – 1864*, V., 1967.
 P – „Pergalė“, 1969, Nr. 8.
 T – „Tiesa“, 1971.XI.28.
 VŽ – Vaižgantas, *Pragiedruliai, Vaizdai kovos dėl kultūros*, I, V., 1969.
 Ž – *Žemaitė, Raštai*, II, V., 1956.

ЯВЛЕНИЯ СУБСТИТУЦИИ В ЛИТОВСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

В литовском языке существуют две тенденции экономии: объективная (зависящая от „натуральных“ процессов развития языка) и субъективная (появляющаяся по собственному желанию автора письменного языка). С этими тенденциями связана и лексическая система заместителей литовского языка.

Употребление заместителя литовского языка зависит не от какой-либо грамматической конструкции, а от контекста. По этой причине лексические средства замещения литовского языка называются ситуативными. Поскольку литовский язык является флективным, заместители литовского языка в структурной опоре не нуждаются, и поэтому формальные заместители в нем отсутствуют. Все заместители литовского языка – значимые неструктурные. Другое присущее им свойство – денотат у них может быть только в экстралингвистической сфере. Таким образом, схема замещения значимых заместителей часто имеет три точки в схеме, из которой только антецедент по определенным причинам может быть опущен или умолчан. По отношению к антецедентам заместители литовского языка могут быть анафорическими, т.е. такими, которые употребляются после антецедента и указывают на вышеупомянутую информацию, и неанафорическими, которые обычно стоят перед своим антецедентом и свою информацию читателю раскрывают лишь позднее, другими значимыми словами.

¹⁷ LKG, p. 680.

¹⁸ Žr. A. Valeckienė, *Anaforiniai įvardžiai – daiktavardžių variantai*, „Baltistica“, VII(2), 1971, p. 139–146.